

Kiliffak – lidt om mammutten i Grønland

Af Keld Hansen

Kiliffak, det for årtusinder siden fornemste fangstdyrs lange vandring, kan i sagn, spændende jagthistorier og snorefigurer følges fra jægerfolk i Sibirien via indianere og inuit i Alaska over Canadas vidtstrakte tundra til Grønland. Dette prægtige dyr er adskillige steder fundet i eller delvis stikkende op af permafrosten i Sibirien, Alaska og østligst i Mackenzie-deltaet. Eksempelvis kunne man i 1977 over det sovjetiske nyhedsbureau TASS læse i danske aviser om fundet af en otte måneder gammel baby-mammut, som blev kaldt Dima. I den sibiriske permafrost, lige syd for Polarcirklen, lå dette helt intakte eksemplar, som russiske videnskabsmænd anslag var 44.000 år gammel.

Nogle af disse fund er så velbevarede, at man kan se den rødhårede pels og bestemme plantedele i dyrenes maveindhold. Man ved, at dyrene, måske i store flokke, har levet i kvartærtiden i Europas tundra-områder. I klippehuler i Sydfrankrig findes billeder af mammut, der vidner om at folk på de kanter har kendt og jaget dette dyr. Og mange forskellige brugsredskaber, især fra Alaska, er i tidens løb skåret i mammuttand.

Rygterne går, at der også i Grønland skal være gjort fund af mammut, men så vidt vides er ingen af disse blevet bekræftet eller afkræftet. En fanger fra den nu nedlagte bygd Diskofjord mener, at der skulle være fundet et stort ribben af et kæmpedyr – måske en kiliffak mellem Aasiaat og Akullit. Og i den ligeledes nedlagte bygd Qoornoq i Godthåbsfjorden havde man i 1950'erne hørt, at en svensker i Nordgrønland efter en kælvning af indlandsisen skulle have set et stort elefantlignende dyr, som befolkningen havde kaldt kiliffak (Nationalmuseets spørgeliste nr. 6, 1948).

Det siges også, at der skulle være gjort fund på Disko Øen og i Qaanaaq kommune, men desværre kniber det, som i de mest spændende kriminalhistorier, med at finde øjenvidner.

Kiliffak-historierne fra Alaska, hvoraf nogle er vandret østover helt til Grønlands østkyst (Rosing 1963), er når alt kommer til alt utvivlsomt opstået efter at inuit har fundet de mange kæmpeknogler og stødtænder, der på tundraen og i elvskrænter ragede op af jorden. Fra Alaska beskrives kiliffak som et kæmpedyr, der under jorden graver sig fra sted

til sted og i reglen kun kommer op til overfladen en enkelt nat om året – eller at den en gang imellem bryder gennem jordskorpen for at trække vejret og straks derefter »dykker« ned igen. Den er undertiden afbildet på forskellige brugsting af tand og træ.

Sagdluaq fra Colville River kunne i 1923 bl. a. fortælle Knud Rasmussen om dengang for længe siden, hvor øerne blev til fastland og hvor mennesket jagede storvildt, som ikke længere eksisterer. Det prægtigste af disse dyr var kiliffak, mammutten, hvis skeletter lå overalt på tundraen, og hvis stødtænder var så kolossale, at én mand dårligt kunne løfte dem. De var endnu bedre end hvalrostand. Man lavede våben, redskaber og forskellige brugsting af dem. Og alt, hvad man lavede af mammuttand havde en amulets beskyttende virkning (Rasmussen 1952).

Yderligere havde Sagdluaq to historier om mammutjagt. En jæger så engang i indlandet noget, der brød gennem jordens overflade, som et havdyr, der bryder op gennem vandoverfladen, og som kunne forsvinde i jorden lige så hurtigt. Jægeren stirrede og stirrede på buerne i jorden, der bevægede sig, indtil en mammutts stødtænder dukkede op. Så skød han med sin bue en pil ned i jorden et lille stykke bagved og under det sted, hvor stødtænderne stak op. Så gik han hjem og lagde sig til at sove. Da han frisk næste dag vendte tilbage til stedet, lå der ovenpå jorden en meget stor mammut, som var faldet forover på knæene og var død af sit sår.

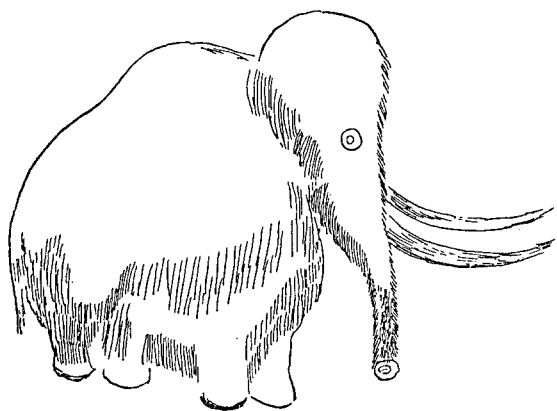
En anden jæger skulle engang være gået ned gennem en kløft, hvor han så

en mammut dukke op fra jorden. Lige i hælene havde den en forfølgende hund, og efter hunden en mand der hoppede i mammuttens dybe fodspor, kun bevæbnet med en kniv. Det var altsammen så utroligt, at det var som om, han så syner. Men lige så pludseligt som de var dukket op, så forsvandt de igen ned i jorden, mammutten, hunden og manden. De kom og forsvandt som et jordskred og rullende sten på en bjergskråning, men de kom ikke mere op til overfladen.

I dag synes vi nok det lyder mærkeligt. Men når vi finder ben og tænder dybt nede i jorden og sammenligner dem med de dyr, vi jager nu, så forstår vi, at det ikke nødvendigvis må være løgn, selvom det er utroligt. For i gamle dage var meget i naturen meget, meget større, end det vi er vant til at se.

Nunamiut i Alaskas indland fortalte Helge Ingstad, at mammutten ofte levede under jorden (Ingstad 1954). Jægeren fandt frem til en forsænkning, som så ud til at være af den rigtige slags. Og så skød han sin pil ned i jorden. Året efter kom han tilbage, og så lå mammutten der og var død.

Arkæologen J. Louis Giddings hørte i Nordvest-Alaska Nakarak berette om »kelyegivuk«, som man dér kaldte mammutten. Den levede for lang tid siden under jorden, omtrent som jordegern, og den kom af og til op til overfladen (Giddings 1967). Samme historie, som fortæltes af andre inuit, de nordligst boende indianere og deres sibirske naboer. Lidt nord for det store arkæologiske udgravningsområde ved Cap Denbrigh viste Nakarak, hvor han plejede at

Mammut i Les Combarelles-bulen. (Dordogne, Sydfrankrig). Efter J. A. Manduit.

hente råmateriale i form af mammuttand til sine forskellige redskaber. I en banke af dynd og is, delvist dækket af tundra, stak dele af fossile ponyer, bisonokser og mammut op. Nakarak udpegede stedet, hvor mammutterne i sin tid brød op gennem jorden, og dér lå ganske rigtigt et mammutkranium med den ene stødtand bevaret, stadig fastholdt af permafrosten.

Man forstår arkæologens skuffelse over ikke på dette sted at kunne finde det mindste flintstykke, som kunne vidne om menneskets tilstedeværelse.

Snorefiguren kiliffak eller kiliffarsuaq

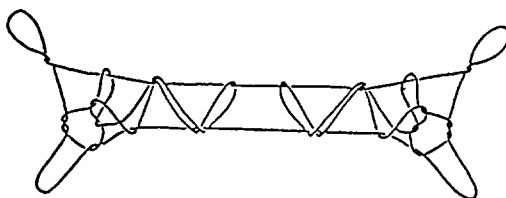
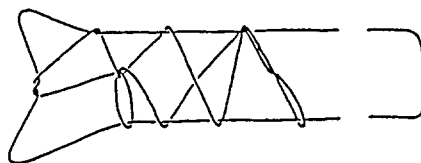
Af de omkring 100 forskellige snorefigurer, der i tidens løb er indsamlet i Grønland, findes også en mammut eller to mammutter (Hansen 1974/75). Den er beskrevet i litteraturen fra Qaanaaq, Upernavik og Uummannaq, altså det nordvestlige hjørne af landet, men det udelukker naturligvis ikke, at man også har kendt snorefiguren andre steder langs kysten.

Fra Alaska over Canada til Grønland

har figuren været kendt som kiliffak, undtagen på Nunivak Island, hvor den hed »The Sea Animal« og i Nordalaska »The Spirit of the Lake«. Og dette kan måske forklare, hvorfor en informant i Upernavik fortæller, at kiliffak er meget lille, og at den lever i vandet.

Diamond Jenness skriver, at ingen i 1913–18 blandt kobbereskimoerne i det centrale Canada havde set en kiliffak (Jenness 1922). Men man vidste, at det var et stort dyr med »dobbelte« fødder. Jorden slog revner hvor den gik, og åndemaneren Ilarsiaq kunne fortælle, at mammutten og moskusoksen engang blev enige om at bytte »horn«. Moskusoksen prøvede sine nye horn mod en sten og brækkede dem. Derfor byttede de tilbage igen.

Fra Netsilingmiut ved Pelly Bay, hvor snorefiguren udførtes som to dyr, ryg mod ryg, oplyser G. Mary-Rousselière, at man på de kanter mente, at kiligvak, som den kaldtes, var et stort, tungt og klodset dyr (Mary-Rousselière 1950). En jæger, som engang skulle have stødt på et af disse dyr, som kun var halvt synligt, siges at have skudt en pil ind

Snorefiguren Kiliffak. Øverst et enkelt dyr, nederst to dyr der vender hver sin vej.

mellem stødtænderne på den og så iøvrigt, som en naturlig reaktion, være stukket af øjeblikkelig. Næste dag, da han vendte tilbage til stedet, skulle han have fundet det døde dyr på jorden.

Forfatteren er som andre enig i, at sådanne historier skyldes, at man kun har set resterne af dyrene stikke op af den frosne jord, især i Alaska. Men han gør opmærksom på, at det på et tidligt tidspunkt i menneskets historie som jæger var almindeligt at grave faldgruber til større dyr, og at synet af et mammuthoved med de store stødtænder ragende op over kanten af en sådan fælde ville præge enhver jæger resten af livet. – En oplevelse, som med modifikationer, nødvendigvis måtte give stof til historier, man i generationer måtte give videre, og som den dag i dag er værd at lytte til.

Jagthistorier og »øjenvidneberetninger«

Jette Bang hørte i 1936 om en fjeldgænger fra Aasiaat, der 70 år tidligere skulle være set langt inde på Naaternaaq

*Mammut. Ristning på sten. Malta i Sibirien.
Efter J. A. Manduit.*

(Bang 1941). Han havde fortalt, at han, da han ville lægge sig til rette i en mørk hule, stødte på et dyr, der viste sig at være selveste kiliffakken. Han havde stødt sin kniv i dyret og var derefter flygtet i vildt løb. Han vidste, at med en kiliffak kunne ingen måle sig. Han vågnede efter at have været besvimet og opdagede, at dyret lå død et stykke fra ham. Han havde flænset det og bragt skindet op i hulen, hvor det dækkede både gulv og vægge. Det ene skulderblad havde han lagt på en hård lerslette, hvor ingen dog senere havde set det.

Desværre har Jette Bang ikke nedskrevet de øvrige kiliffak-beretninger hun hørte, men hun nævner dog, at de alle gik ud på, at dyret i størrelse og udseende lignede en omvendt konebåd, og at det havde 6 eller 8 ben.

Lad os se, hvad folk kunne berette som svar på Nationalmuseets Undersøgelse i Grønland fra 1948 (Spørgeliste Nr. 6 om mærkelige dyr). – En kvinde fra den nedlagte bygd Nuussuaq ved Ummannaq oplyste, at hendes fars forfædre havde mødt en kiliffak, som man havde været meget bange for. Og fra Qeqertarsuaq/Godhavn kunne man fortælle, at en renjæger engang havde set nogle fordybninger i jorden, og at der i et af dem var noget stort. Han opdagede, at det var en kiliffak, men han turde ikke skyde på den, fordi han mente at den var for stor til, at man kunne skyde den med en kugle. Da han kom hjem, fortalte han, at der ikke var flere rener derinde på grund af kiliffak. Derfor drog mange fangere senere ud og fandt den, hvorefter de dræbte den med deres lanser.

Og så bekræftes Jette Bangs historie af en fanger fra Aasiaat, der oplyste, at en gammel qivittoq på Naaternaq havde fanget en kiliffak, der havde seks ben, var meget høj og havde en stor pels.

En fanger fra Kronprinsens Ejlände berettede om en mand på renjagt ved Ikamiut, der havde set en anden jæger løbe hurtigt, standse op, løbe igen osv. Det viste sig, at han havde jaget en kiliffak, der var i færd med at grave sig ned i jorden. Jægeren løb, når den gravede, og han standsede, når den så op. Måske var den som et stort rensdyr. Han havde skudt den med bue og pil, og de havde taget så meget kød med hjem, som de kunne slæbe. Senere skulle resten af dyret være hentet af andre.

Kaj Birket-Smith fik i 1918 fortalt en spændende historie i Aasiaat (Birket-Smith 1924). Det var beretningen om »Ægteparret som flygtede til Erqillit«, der indeholder ikke mindre end fire mammutjagter. Selve jagtbeskrivelserne og dyrenes adfærd svarer stort set til, hvad både renjægere og sælfangere på forårsisen har været ude for, og så vidt vides er det den eneste historie, hvori mammutten får gjort det af med jægeren.

Ægteparret, der var på flugt efter et drab, stod pludselig overfor en kiliffak, der på en stor slette stod og rodede i jorden med forbenene. Kun bevæbnet med bue og pil og sin jagtkniv besluttede manden at jage den efter først at have udset et sted, hvor han og hans nervøse kone kunne tage tilflugt, hvis det skulle gå galt. Når dyret løftede hovedet, smed han sig på jorden, og når det sænkede hovedet, sprang han frem.

Han skød først, da det atter var begyndt at rode i jorden. Det sårede dyr vendte sig rasende imod ham, men han sprang til side og stak af med mammutten lige i hælene. I sidste øjeblik lykkedes det ham at springe op på en stejl klippevæg, hvor kæmpedyret faldt død om. Mand og kone flænsede så dyret med de seks ben og tog så stort et stykke kød, som de kunne bære.

Beretningen gentages i historien endnu tre gange, hvor dyr nummer to er så tæt på, at det river jægerens hætte itu. Men ved det fjerde dyr går det helt galt, og manden bliver dræbt.

En kvinde fra Narsaq fortalte til Nationalmuseet, at nogle af Herrnhutterne oppe på fjeldet skulle have set et kæmpedyr, som de mente var en kiliffak. Og fra Nuuk kunne en anden kvinde berette en historie fra Fiskenæs-egnen, hvor der for mange år siden var blevet roet nogle danskere til Qaqqatsiaq. De var på vejen taget ind til et ørredsted, hvor umiaqbesætningen fangede ørreder, kogte dem og lavede kaffe, mens danskerne gik til fjelds. Men da det hele stod klar, var danskerne kommet styrtende med iturevet tøj, hvorfor de straks brød op og flygtede til en nærliggende ø. Danskerne havde fortalt, at de havde set to kæmpedyr, hvoraf det ene bagud udspyede 5 harer og en del planter, men de vidste ikke, hvad det var for dyr.

Den mest detaljerede jagthistorie bør sluttelig gengives i sin helhed. Den stammer fra en fanger i Saattut ved Uummannaq, der kunne oplyse, at kiliffak i 1950'erne var begyndt at blive sjælden i omegnen.

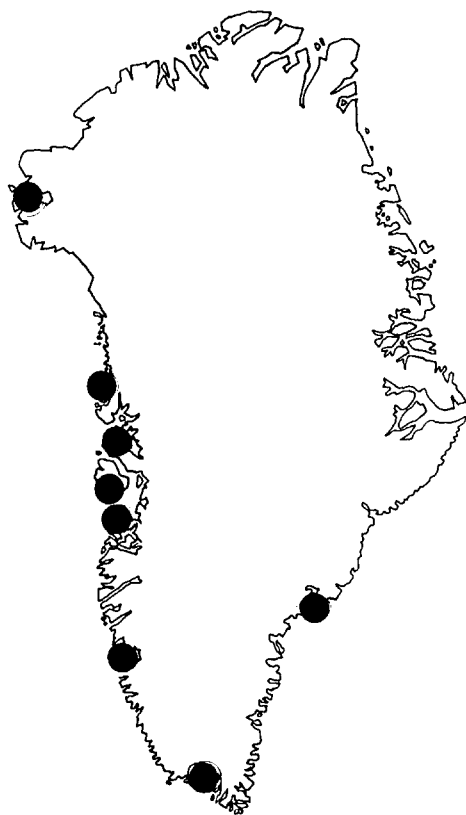
I gamle dage var to jægere på renjagt. Før de havde set rensdyr, opdagede de et stort dyr, der gik og græssede. De havde hørt forskellige beretninger om kiliffak, og derfor var de klar over, at det var sådan en, de nu stod overfor. De begyndte at jage den med bue og pil, da disse dyr ikke skulle være angrebslystne. De kendte dyrets svage og sårbare steder, og de sendte den ene pil efter den anden. Men da det smertede, blev dyret til sidst vred, og det gik til angreb på jægerne. De flygtede ind i en hule, hvor dyret foran indgangen faldt omkuld og udåndede. De to jægere kunne nu ikke komme ud, og da de indså, at der ikke var andet at gøre, begyndte de at flænse dyret, hvor de nu kunne komme til. De tog stykker af det og spiste noget af det. Flænsningen tog dem flere dage, og langt om længe fik de lavet en åbning udadtil, hvor de kunne slippe ud. Men de havde da også fået en fangst, der kunne vare nogle dage.

Senere havde nogle andre jægere set nogle kæmpespor, der var halvanden gange et fingerspand lange. De fandtes i leret jord, og »klovene« vendte udad, men jægerne havde dog ikke set noget til selve dyret.

Udseende og adfærd

Forsøger man at sammenholde de spredte oplysninger fra Alaska, Canada og Grønland, må kiliffak have haft omtrent følgende udseende og adfærd:

Et kæmpe-elefantlignende dyr, der levede under jorden og kun én gang om året eller i korte øjeblikke dukkede op til jordens overflade. Den havde en stor, mørk pels, havde en lang næse og store

Kortet viser de steder i Grønland, hvorfra man i litteraturen og upublicerede spørgelister fra Nationalmuseet har oplysninger om mammut.

næsebor. To kolossale stødtænder var i et enkelt tilfælde blevet til to store klør på ryggen. Den kunne ligne en ulv og var større end en isbjørn, med en hale på ca. 60 cm.

Kiliffak har haft 5–8 ben, men snablen kan muligvis have været det femte ben. Og det ekstra ben på et, måske firbenet dyr, kan have været så utroligt for en grønlander, at man i beretningerne har måttet give det et ekstra ben, for sandsynlighedens skyld.

Dyret har muligvis levet på sletter i indlandet og måske i store flokke, selvom en enkelt oplysning går ud på, at de levede i vandet og var meget små,

hvilket iøvrigt flere folk i Alaska mente. En kiliffak kunne optræde fredelig, men den kunne også vise sig aggressiv mod mennesker, især når de skød pile i den. Den levede fortrinsvis af planteføde, men i et enkelt tilfælde er den observeret spyende både harer og plantedele bagud, ligesom den undertiden optræder som menneskeæder.

Når dyrene er set over jorden, har det i reglen været for at grave sig ned igen. Og var man så heldig at nedlægge det store dyr og spise det, voksede der kød ud på knoglerne 3–5 gange, når man vel at mærke ventede med gnaveben til tredje eller femtedagen.

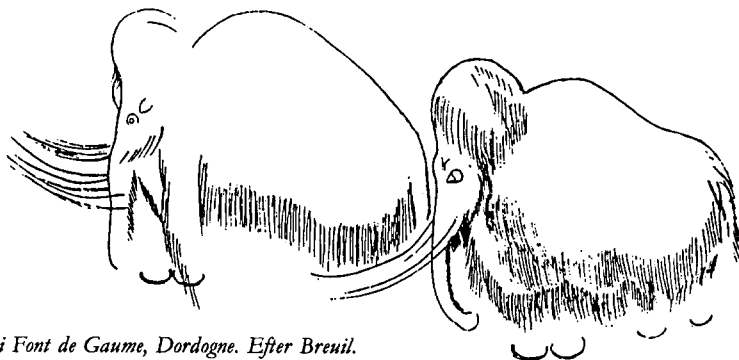
Ovenstående sammenfatning af de grønlandske oplysninger fra 1948 og i årene herefter blev senere kommenteret af en fanger fra Upernavik: »Vore forfædre havde en masse fortællinger om sådanne dyr. Men det er tvivlsomt, hvor sande de var. Jeg har vandret meget alene i ødemarken, men jeg har aldrig mærket noget til dem. Og da man ikke mærker noget til dem i vore dage, er de jo uden betydning«.

I Grønland kan man dog stadig opleve glade og mætte mennesker, der lægger den sidste sæl- eller rensdyrknogle fra sig, tørrer sig om munden og

sukker: »Bare der vokser kød ud på knoglerne igen«.

Litteratur:

- Bang, Jette 1941: 30.000 kilometer med sneglefart. København.
- Baumann, Hans 1962: De store jægers huler. København.
- Birket-Smith, Kaj 1924: Ethnography of The Egedesminde District. Meddelelser om Grønland, bind 66, København.
- Fitzhugh, William W. og Susan A. Kaplan 1982: INUA, Washington D.C.
- Giddings, J. Louis 1967: Ancient Men of the Arctic. New York.
- Hansen, Keld 1974/75: Stringfigures from West Greenland. Folk, Vol. 16–17. København.
- Ingstad, Helge 1954: Nunamiut. København.
- Jenness, Diamond 1922: The Life of the Copper Eskimos. Rep. Canadian Arctic Expedition 1913–18. Ottawa.
- Manduit, J. A. 1957: 40.000 års moderne kunst. København.
- Mary-Rousselière, G. 1950: Mythical and Prehistoric Animals in Arviligjuarmiut Folklore. Eskimo, vol. 42, Canada.
- Nationalmuseets Undersøgelse i Grønland 1948: Spørgeliste Nr. 6. (upubliceret).
- Polar Record 1979, Vol. 19.
- Rasmussen, Knud (ved H. O. Ostermann) 1952: The Alaskan Eskimos. 5. Thule Exp. Vol. X. no. 3. København.
- Rink, H. 1866–71: Eskimoiske Eventyr og Sagn. København.
- Rosing, Jens 1963: Sagn og Saga. København.
- Thalbitzer, W. 1913: Grønlandske sagn om Eskimernes fortid. Stockholm.

To mammuter i Font de Gaume, Dordogne. Efter Breuil.